

активно залучати до такої роботи й спеціалістів з «економічної теорії права» – у формах співавторства, консультування чи економічної експертизи, особливо при складанні спеціальних правових доктрин-актів предметно-економічної спрямованості (наприклад, доктрини економічної безпеки держави).

Тільки тоді, коли у доктрині-акті, як, втім, і в інших джерелах права, будуть прораховуватися економічні і соціальні наслідки тих чи інших правових пропозицій і норм, вона має шанс не залишитися простим папером побажань і намірів, а бути сприйнятою суспільством і державою як нормативний документ, необхідний для виконання. Доктринально-актова форма, що ґрунтується на підтримці держави, її вищих посадових осіб, може набувати характер не тільки доктрини, а й послання, звернення, основних напрямків державного і суспільного життя.

Економічна домінанта в доктрині-акті та інших формах подібного виду актів повинна відображати єднання економічної необхідності і доцільності з досягнутим рівнем розвитку правової системи суспільства, свідчити про часткове злиття і взаємопроникнення економічного і юридичного аналізу (як в теорії, так і на практиці), про створення їх методологічної єдності.

Наукова цінність будь-якої доктринально-актової форми стосовно юридичної практики визначається тим, наскільки вона є цілісною у структурно-функціональному сенсі, здатною вибудовувати реальну програму законодавчих чи правозастосовних перетворень, втілювати перспективну головну задумку, що підкріплена економічними можливостями держави. Тільки та доктрина-акт, що складена системно, може вважатися міцною теоретично і мати шанс бути здійсненою практично – з передбачуваним ефективним результатом як правового регулювання економічних процесів, так і належного економічного (поряд з не-економічними факторами) забезпечення викладених в них правових положень.

В. М. Єрмолаєв,

професор кафедри історії держави і права України та зарубіжних країн Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України

ПРО ДЕМОКРАТИЧНІ ТРАДИЦІЇ ВІТЧИЗНЯНОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ: ДЕЯКІ ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

З початком сучасного державотворення в Україні в історико-правовій науці відбулося повернення до класичної методології, переосмислення накопичених знань та їх поглиблення з історії української державності. Стала очевидною

й необхідність об'єктивного, неупередженого вивчення та переоцінювання як історичних джерел, так і багатющої та призабутої дореволюційної, в тому числі вітчизняної, історіографії Київської Русі, демократичних традицій українського державотворення, передісторії вітчизняного парламентаризму. Історики держави і права правомірно наголошують на необхідності звільнення від спрощень та марксистських визначень сутності і форми давньоруської державності, більш ретельного вивчення інститутів державної влади, участі народу в управлінні державними справами.

Так, сучасні дослідники багато в чому розвинули уявлення М. С. Грушевського, В. І. Сергеевича, М. Ф. Владимирського-Буданова, М. В. Довнар-Запольського, І. Д. Беляєва, М. О. Максимейка про давньоруське віче як орган прямого народовладдя, форму правління в Київській Русі як ранньофеодальну монархію. Історики права наголошують га тому, що Давньоруська держава успадкувала від Русі і Руської землі майже всі владні функції військової демократії. Влада великого київського князя була значною, але не безмежною: рішення з найважливіших питань він ухвалював за згодою «княжих мужів» – бояр. В разі вирішення питань війни і миру, формування народних ополчень, одержання підтримки населення землі скликалися народні збори – віча. Проте щодо його місця в державному механізмі, компетенції і ролі в політичному житті виводки дослідників розійшлися: одна їх частина вважає віче і боярську раду органами народовладдя, паростками майбутнього українського парламентаризму. Інша частина вважає, що «такий інститут, як віче, не мав системи представництва, компетенції, термінів скликання, процедури».

Компетенція віча у системі влади і управління Давньоруської держави була досить широкою, а фактично – необмеженою. Ще М. К. Любавський зазначав: у принципі будь-яке питання могло стати предметом розгляду в народному вічі, адже компетенція народних зборів була необмеженою. Але на практиці, зрозуміло, обговорювалися тільки найбільш важливі питання. Вони диктувались нагальними чи надзвичайними потребами держави або князівства і ґрунтувалися на визнанні князями верховенства владних повноважень віча, які «усвідомлювались самою громадою і визнавались князями». За висновками М. С. Грушевського, суверенна громада була носієм народовладної культури, яка проявлялася у звичаєвому праві, громадській думці, у взаєминах з князями, неприйнятті нею їх абсолютної влади. Отже, не заперечуючи пріоритетність законодавчої діяльності київських князів у трансформації давніх правових звичаїв у норми писаного права («Руської Правди», церковних статутів Володимира Великого і Ярослава Мудрого та ін.), дослідники давньоруської історії у XIX-на початку XX ст. правомірно виділяли й правотворчу роль віча.

Важливо зазначити, що за польсько-литовської доби народоправні традиції продовжували зберігатися та розвиватися й органами місцевого самоврядування,

передусім – міського. Польський та литовський уряди, починаючи з кінця XIII ст., стали надавати українським містам жалувані грамоти на право самоврядування за поширеним в Європі Магдебурзьким правом. Самоврядування продовжувало існувати й в українських містечках та сільських громадах, переважно на королівських землях. Віче, купа, копа, громада – не лише історична трансформація понять прямого народоправства, а й трансформація традицій самоврядування, судових функцій віча, яка зазнала найменшого зовнішнього впливу. Проте головним суб'єктом збереження і трансформації вічових форм народоправства, розвитку демократичних традицій українського народу, захисту неписаних стародавніх прав і вольностей ще за польсько-литовської доби виступило козацтво.

Українська національна революція 1648 р. докорінним чином змінила політичний, соціальний та економічний розвиток країни, поклала початок відродженню національної держави у вигляді Козацької держави. Проте, у істориків і теоретиків держави і права викликає закономірне занепокоєння наявне в змістовних історичних працях подекуди спрощеного, а то й модернізованого уявлення про політичну систему Гетьманщини, особливості і еволюцію її політичного режиму. Провідні історики України першими звернули увагу на недостатній стан розробки теоретичних проблем доби, без чого не подолати схематизму у розумінні сутності Української революції, не збагнути складність і суперечливість її розвитку, самоприниження в оцінюванні її ролі і місця в європейському революційному процесі. Історики відзначають, що за формою правління у роки національної революції Козацька держава була республікою, але «за гетьманування Б. Хмельницького еволюціонувала у бік монархії». В. А. Смолій і В. С. Степанков вважають: «Щоправда, (відповідно до козацького звичаєвого права) верховним органом влади була генеральна (військова) рада, до компетенції якої належало обрання гетьмана й генеральної старшини, розв'язання найважливіших політичних питань. У зв'язку зі зміцненням прерогатив гетьмана її роль помітно зменшується». Уточнюють: з 1649 р. «припиняється функціонування загальної військової ради, що замінюється старшинською...». У навчальному посібнику з політичної історії України читаємо: «Зосередження в руках Б. Хмельницького основних політичних, адміністративних, судових та військових функцій призвело до того, що найважливіші питання він вирішував самостійно, перетворившись на військового диктатора. Його влада була більшою за суперпрезидентську і наближалася до царської. Не випадково Б. Хмельницький був носієм ідеї українського монархізму в формі самодержавного гетьманства, яке б передавалося за спадковістю, а не через процедуру виборів». Так студентів вчать модернізованому погляду на історію, історичних діячів, ігнорувати демократичні інститути і традиції Гетьманщини.

Дійсно, через ускладнення геополітичних умов і перспектив Національно-визвольної війни, відсутності надійних союзників і невдач у створенні антипольської коаліції держав, політики царського уряду з 1654 р. в Україні зазнали змін способи формування вищих органів державної влади на Гетьманщині, їх компетенція, ступінь участі населення в їх формуванні. Ці зміни носили не стільки суб'єктивний, скільки об'єктивний, вимушений характер. Демократичний режим, започаткований Національною революцією, за якого влада гетьмана спиралась на широку і реальну участь козацтва, частини української шляхти, представників міщан, поспільства і православного духовенства у формуванні державної політики зазнав теж змін, викликаних тими ж складними умовами, на які вимушений був реагувати гетьман, що позначилось на методах і способах здійснення ним державної влади. Проте, переростання республіканської форми правління у монархічну за гетьманування Б. Хмельницького, на нашу думку, не відбулось і демократичні засади Козацької держави продовжували діяти.

Таким чином, демократичні традиції в історії вітчизняного державотворення, започатковані більше як тисячоліття тому, мають безперервний характер, які то посилюються в моменти небезпеки для державної єдності, зовнішньої загрози (як у Київській Русі) або в умовах відродження державності і її розбудови у республіканській формі державного правління (як у Козацькій державі), то послаблюються в умовах втрати національної державності або її латентного існування, польської політичної і правової уніфікації, соціально-економічного і релігійного гніту (як у складі Польської корони і Речі Посполитої).

Над історією Київської Русі все ще тяжіє давня російська традиція вважати київських князів «самовладцями-монархами», як слушно зазначав український історик першої половини ХХ ст. С Федорів. Зазначимо, що і в сучасних виданнях історії Росії хронологічний початок політичної роздробленості Русі визначається лише з 30-ї років ХІІ ст., про роль же вічових народних зборів у зміні великих і удільних князів, у політичній стабілізації в державі навіть не згадується. Обходяться й сторінки історії, пов'язані з політичним розвитком українських земель у складі Великого князівства Литовського і Речі Посполитої, досвідом сеймового представництва і органів місцевого самоврядування, їх роллю у розвитку демократичних традицій в громадському житті, доба Гетьманщини. Адже саме безперервністю демократичних традицій до скасування її автономії Російською імперією наприкінці ХVІІІ ст. історія України є відмінною від історії Росії.

Тому є потреба подальшого розроблення й теоретичних проблем демократичних традицій та інститутів вітчизняного державотворення, без чого не подолати схематизму, спрощень і модернізації у розумінні історії, особливо інститутів народоправства доби Київської Русі та Національної революції ХVІІ ст., не збагнути складність і суперечливість їх розвитку на тлі європейських революцій кінця ХVІ–ХVІІ століть.